

УДК 811.161.2'373.21

ТРАНСОНІМІЗАЦІЯ – СПОСІБ ТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ (НА ПРИКЛАДІ ОЙКОНІМІВ З ФОРМАНТАМИ -ЕЦЬ, -ИЦЯ)

Наталія Михайличенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра радіомовлення і телебачення,
вул. Генерала Чупринки, 49/310, Львів, Україна,
тел.: (032) 240 30 90*

У статті проаналізовано назви населених пунктів з формантами **-ець, -иця**, що утворилися способом трансонімізації, тобто переходу інших власних назв до класу ойконімів.

Ключові слова: ойконім, форманти **-ець, -иця**, трансонімізація.

Власні назви населених пунктів за способом деривації поділяють на оніми доойконімного рівня деривації та оніми ойконімного рівня деривації. Найменування доойконімного рівня деривації – це ойконіми, що утворилися способами онімізації – переходу апелятивів у клас найменувань поселень (відетнонімні та відкатойконімні назви (*Волинець < волинець*), від апелятивних назв осіб (*Переможець < переможець*), відапелятивні ойконіми на позначення місця, назви топографічного характеру (*Озерець < озерець*) – та трансонімізації – переходу слів інших груп власних назв у клас ойконімів.

Між словами різних мікросистем у системі власних назв засвідчено явище внутрішніх взаємопереходів. Це своєрідний спосіб утворення нових найменувань поселень. У мовознавстві він отримав назву трансонімізація [5, с. 281].

Трансонімізація – один із поширених способів творення ойконімів з формантами **-ець, -иця**. Первинно це суфікси, притаманні назвам водойм, які, своєю чергою, згодом ставали назвами поселень, що виникали біля цих водоймищ.

Унаслідок трансонімізації постали назви поселень з формантом **-ець**, тотожні онімам інших класів, а саме: 1) гідронімам – назвам водойм, потоків, струмків, що протікали або протікають у відповідних поселеннях або неподалік; 2) антропонімам – прізвищевим назвам; 3) іншим групам топонімів – мікротопонімам, оронімам тощо.

До онімів на **-ець**, утворених шляхом трансонімізації, належать:

– *Відгідронімні ойконіми.*

В основах багатьох українських ойконімів на **-ець** зафіксовані власні назви водних об'єктів. Гідронімія є найбільш консервативною частиною власних назв, найменування водойм не змінюються протягом століть, утворюючи навколо себе групи назв населених пунктів відгідронімного походження. Адже первісно населення заселяло ту територію, яка була забезпечена водними ресурсами. Отже, у зв'язку з наявністю щільної сітки річок на теренах України виникла велика кількість ойконімів.

Виникнення ойконіма від гідроніма відбувається внаслідок контактного перенесення назв, або топонімної метонімії [7, с. 195]. Парні суфікси **-иця, -ець** становлять ознаку саме спільнослов'янських назв водойм з дуже глибокою

хронологією праслов'янської доби.

Назви поселень відгідронімного походження виникли внаслідок збігу фонетичних і словотвірно-морфологічних елементів гідронімів і назв поселень або ж тільки внаслідок збігу їхніх словотвірних основ. Виникнення гідронімно-ойконімної омонімії спричинене дією метонімії, тобто розподілення, розчленування спільної назви на два географічні об'єкти, розташовані поруч.

Назви річок, струмків, потоків історично виникали раніше, ніж назви поселень. Однією з ознак гідронімів є здатність безпосередньо виражати атрибутивні відношення до тих чи інших реалій навколишньої дійсності. Інакше кажучи, суфікс **-ець** на рівні гідронімії виконує субстантивну функцію, наприклад, річка може бути названа *Вільховцем*, бо протікає через *вільхові зарості*. Кількісно це великий клас найменувань. До нього залічуємо відгідронімні назви поселень на **-ець**, які виникли внаслідок топонімної метонімії – назва річки використовується для іменування поселення, через яке або поблизу якого вона протікає. Це спосіб застосування назви одного об'єкта для називання сусіднього. Наприклад, *Бистрець* (І-Ф) < *Бистрець*, л. пр. Чорного Черемошу, у цьому ж р-ні І-Ф (СГУ, 48); *Мишанець* < *Мишанець* – л. пр. Дністра, що у цьому селі (СГУ, 381); *Кривець* (*Покривець*) < *Кривець* – л. пр. Вітвиці, л. пр. Свічі, п. пр. Дністра, у Долинському р-ні І-Ф (СГУ, 285); *Ржавець* < *Ржавець* – п. пр. Залізниці, п. пр. Ільчі, л. пр. Іллі, л. пр. Ужа, п. пр. Прип'яті, п. пр. Дніпра (СГУ, 223).

Отже, зафіксовано ойконіми на **-ець**, утворені від однозвучних контактних назв водойм. Це підтверджує думку ономастів про те, що чи не найбільша кількість українських ойконімів усіх словотвірних типів виникла шляхом трансонімізації гідронімів. Для ойконімікону на **-ець** властивий спосіб утворення від назв водойм тому, що: 1) це архаїчна словотвірна модель, 2) суфікс **-ець** належить до спільнослов'янських афіксів праслов'янської гідронімії, 3) ойконіми на **-ець** розташовані в основному в західному регіоні України, де наявна густа сітка річок.

Окрім, омонімних ойконімів та гідронімів, зафіксовано незначну кількість ойконімів на **-ець**, які виникли способом трансонімізації від назв сусідніх водойм, що є фонетично близькими. Припускаємо, що ці гідроніми раніше мали таку саму фонетичну будову, а на сучасному етапі вони видозмінилися з метою розрізнення або ж стихійно від однозвучних назв поселень на однакових територіях: *Гносонець* < *Гноянець* – л. пр. Шкла, п. пр. Сяну, у цьому р-ні (СГУ, 144); *Дмуховець* < *Муховець* – п. пр. Хомори, л. пр. Случі, п. пр. Горині, п. пр. Прип'яті, п. пр. Дніпра (СГУ, 381).

– *Відмікротопонімні ойконіми.*

Це ойконіми, утворені шляхом поширення назви гори, розташованої неподалік, на найменування поселення. Сюди належать 4 найменування: *Липовець*, як зазначив Ю. Карпенко, цей ойконім походить від назви однойменного гірського хребта (Карпенко Гір, 41); *Лисець* < назва лісу *Лисець* [1, с. 85].

– *Відантропонімні ойконіми.*

Уважаємо, що для ойконімів на **-ець** не є типовою модель творення від антропонімів шляхом метонімічного переосмислення. Але зареєстровано кілька назв, що могли виникнути саме так. Це оніми, які дорівнюють прізвищевим назвам, що походять від апелятивних назв осіб (*Вигнанець*), та оніми, у яких формант **-ець** виконав словотвірну функцію на антропонімному рівні, вони вказують на зовнішні якості людини (*Ушивець*). Про істинність цієї гіпотези свідчить і той факт, що ці назви належать здебільшого до часового проміжку XVI–XVII ст.: *Вигнанець* < ПН *Вигнанець*, пор. прізвище *Вигнанець* (Редько I, 145; СлП, 72), *Мартинець* < ПН

Мартинець < ОН *Мартин* < лат. *Martinus* (род. в. *Martis*) “Марс – бог війни в давньоримській міфології” і суфікс належності *-inus* Марсів; подібний до Марса; войовничий; кан. (Трійняк, 217).

До ойконімів, що виникли способом трансонімізації, варто зарахувати оніми, тотожні прізвищевим назвам на **-ав-ець**. Елемент **-а-** форманта **-ав** у прамові належав іменниковим та дієслівним основам: *delavъ* і *delati*. У результаті функціонування суфікса **-въ-** в основах такого типу виділився формант **-авъ-** [11, с. 519]. Прикметники з суфіксом **-ав-**, що виступають в основах прізвищевих назв, виражають колір, фізичні властивості, психічні особливості людей, склад предмета, названого мотивувальним іменником, тощо: *білявий, писклявий* [10, с. 141]. Формант **-ав-** у складі прикметникових основ указує на менший ступінь або частковість значення основного прикметника: *круглявий, довгавий* [8, с. 130]. Цьому суфіксу притаманне загальне значення “який має властивість, виражену основним іменником” [3, с. 134]. Відповідно антропоніми на **-ав-ець**, що лягли в основи ойконімів, указують на ознаку, виражену прикметником: **Гаркавець** < ПН *Гаркавець*, пор. ПН *Гаркавець* (СлП, 88; Чучка, 155).

Ойконіми, тотожні прізвищевим назвам на **-ив-ець**, **-лив-ець**, також залічуємо до назв первинного рівня деривації. Формант **-ivo-** виник унаслідок функціонування суфікса **-vo-** при дієслівних основах з тематичним голосним **i** та при іменниках з основою на **-i** [11, с. 521]. Прикметникам на **-ив-** притаманне загальне значення “який має властивість, виражену основним іменником” [3, с. 134]. Вони вказують здебільшого на риси характеру людини, певні ознаки предмета тощо [10, с. 142]. Прикметники з суфіксом **-ив-** мають значення “відповідає тому, виражає те, схильний до того, здатний викликати те, що назване твірним словом”: *багровий, правдивий, фальшивий* [6, с. 69].

Прикметники з суфіксом **-лив-** як словотвірний тип склалися ще в староукраїнській мові [9, с. 178]. Формант **-лив-**, очевидно, виник унаслідок морфологічного перерозкладу у структурі прикметників, сформованих за участю суфікса **-ив-** від основ із кінцевим **-л-**. Він виражає особливості характеру людини, її психологічні якості, функціональні властивості предметів [10, с. 143]. У дієслівних основах формант **-лив-** використовується на позначення внутрішньої ознаки, здатності: *покірливий, балакливий* [8, с. 131]. На думку В. Горпинича, суфікси **-ив-** (**-лив-**) указують на наявність ознаки значною мірою: *правдивий, щасливий* [2, с. 148]. Словотвірне значення десубстантивів із **-лив-** зводиться до вираження ознаки “той, якому значною мірою властиве назване твірним словом”. Основна їхня група – похідні від абстрактних іменників: *гнівливий, сонливий* [6, с. 70]. Суфікс **-лив-** є одним із суфіксів віддієслівного способу творення у східнослов'янських мовах. Девербативам із **-лив-** властиве словотвірне значення “що має виразу ознаку за значенням мотивувального дієслова” [6, с. 70]. Такі прикметники означають особливості характеру і вдачі людей, їхні психічні й фізичні якості: *балакливий, загрозливий, зворушливий* [6, с. 71]. Пор. ойконіми *Крикливець* < ПН *Крикливець*, пор. ПН *Крикливець* (Редько, I, 542; СлП, 193), *Ушивець* < ПН *Ушивець* < *ушивий* “вошивий”.

Отже, до ойконімів на **-ець**, утворених способом трансонімізації, залічуємо назви, тотожні відапелятивним прізвищевим назвам (*Стрілець* < ПН *Стрілець*), антропонімам на **-ав-ець** (*Гаркавець* < ПН *Гаркавець*) та **-ив-ець** (**-лив-ець**) (*Ушивець* < ПН *Ушивець*).

Ойконіми з формантом **-иця** також утворювалися способом трансонімізації. Унаслідок трансонімізації виникали українські ойконіми на **-иця** через перехід власних назв із одного класу в інший. Сюди належать відгідронімні найменування, які постали в результаті перенесення назви водного об'єкта на просторово близьке поселення, відантропонімні назви, які вказують на те, що засновником того чи іншого поселення була особа з певним прізвищем, яке стало базою для творення назви села, хутора тощо.

– *Відгідронімні назви.*

Формант **-иця** належить до архаїчних у слов'янській гідронімії. Наявність суфікса **-иц(я)** у складі назв річок свідчить про давність походження гідроніма [4, с. 40]. Гідронімний формант **-иця** притаманний старим слов'янським назвам водойм. Це, як правило, старі слов'янські території: бас. рр. Березини, Прип'яті, Горині, Росі, Тетерева (*Речица, Муравица, Глубочица*) [4, с. 60].

Зібраний фактичний матеріал засвідчив ойконіми на **-иця**, які виникли внаслідок перенесення назви річки на поселення, що первісно було засноване біля однозвучної назви водойми. Для української ойконімії властивий спосіб утворення нових онімів шляхом використання найменувань контактних річок. Географічні назви на **-иця** не є винятком і ще раз доводять цю думку: *Апишиця* < *Апишиця* – п. пр. Тиси, л. пр. Дунаю (СГУ, 22); *Бережниця* < *Бережниця* – п. пр. Дністра (СГУ, 40); *Бистриця* < *Бистриця* – л. пр. Лютянки, л. пр. Ужа, л. пр. Лабірця, п. пр. Бодрогу, п. пр. Тиси, л. пр. Дунаю (СГУ, 50); *Білиця* < *Білиця* – п. пр. Івоту, л. пр. Десни, л. пр. Дніпра, у цьому населеному пункті (СГУ, 55).

Зафіксовано однокомпонентні назви поселень на **-иця**, що виникли шляхом трансонімізації від однозвучних гідронімів. Характерною особливістю відгідронімних ойконімів є те, що основи цих назв водойм нерідко демонструють якості, особливості води (р. *Бистриця* (вказує на швидку течію річки), р. *Глинниця* (вказує на особливість ґрунту річки), р. *Красниця* (означає красивий вигляд річки).

– *Ойконім, похідний від назви ґрунту.*

Зафіксовано один ойконім на **-иця**, тотожний назві ґрунту (мікротопонімові), який розміщений поблизу: **Блиставиця**. Від назви землі *Блиставиця* (*Błystawica*, 1624, Київське в-во, *Źdz XXI*, 377). Припускаємо, що ойконім *Блиставиця* міг утворитися від однозвучної назви річки, струмка тощо, якої не засвідчено в пам'ятках.

Як серед ойконімів на **-ець**, так і серед назв поселень на **-иця** окремо виділяємо назви, що могли б утворитися від незафіксованих гідронімів. Зважаючи на те, що можлива подвійна мотивація ойконімів, позаяк виявлено однозвучні відгідронімні найменування в інших областях, вважаємо, що вони могли виникнути двома шляхами: 1) від гідронімів, не засвідчених на сучасному етапі; 2) від апелятивів (переважно топографічного характеру). Уважаємо, що такі найменування є відгідронімними і виникли внаслідок трансонімізації. Оскільки неподалік не виявлено відповідних гідронімів, то подаємо примітки, що стосуються інших способів творення.

– *Відантропонімні ойконіми.*

Некиселиця < *Некиселиця, пор. ПН *Киселиця* (Чучка, 262), *П'ятниця* < ОН *П'ятниця* (Худ. Відап. Антроп., 286).

Отже, до назв на **-ець, -иця** доойконімного рівня деривації (первинних онімів) належать ойконіми, структурне оформлення яких відбулося до того, як вони стали назвами поселень. Такі найменування утворилися способами онімізації –

шляхом переходу апелятивів до класу ойконімів (*Близниця* < *близниця*, *Митниця* < *митниця*, *Границя* < *границя*, *Криниця* < *криниця*, *Дільниця* < *дільниця*) та трансонімізації – шляхом переходу інших класів власних назв до класу ойконімів (відгідронімні ойконіми – *Бистрець* < р. *Бистрець*, *Іржавець* < р. *Іржавець*, *Апишця* < р. *Апишця*, *Баговиця* < р. *Баговиця*, *Стужиця* < р. *Стужиця*, відантропонімні – *Крикливець*, *П'ятниця*). Трансонімізація – властивий спосіб творення ойконімів з формантами **-ець**, **-иця**, адже ці суфікси первинно характерні для назв річок, потічків, навколо яких згодом виникали населені пункти. Виявлено також назви на **-ець**, **-иця**, що могли утворитися від гідронімів, проте однозвучні назви річок зафіксовано на інших українських теренах. Тому припускаємо подвійну (а інколи й потрійну) інтерпретацію походження і способів творення таких ойконімів (*Річиця*, *Водиця*, *Стариця*).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д.Г. Бучко. – Л. : Світ, 1990. – 144 с.
2. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 208 с.
3. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XVII століть / Л.Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР 1958. – 300 с.
4. Карпенко О.П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини / О. П. Карпенко / АН УРСР. Ін-т мовознавства ; від. ред. І. М. Железняк. – К. : Наук. думка, 1989. – 192 с.
5. Ковалик І.І. Про ономатизацію, трансономатизацію і деономатизацію / Ковалик І.І. // Ковалик І.І. Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II / упор. З.Терлак – Л. ; Івано-Франківськ, 2008. – 496 с.
6. Кунець І.І. Семантична структура українських прикметників з суфіксами **-ив-**, **-лив-**, **-чив-** у порівнянні з російськими і білоруськими / І.І. Кунець // Дослідження з словотвору та лексикології. – К. : Вища школа. – С. 68–72.
7. Отин Е.С. Топонимическая метонимия (вид связи “гидроним–ойконим”) // Отин Е.С. Избранные работы / Е. С. Отин. – Донецк : Изд-во “Донеччина”, 1997. – С. 195–208.
8. Скрипник Л.Г. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська / за ред. В. М. Русанівського. – 3-є вид., випр. – К. : Наук. думка, 2005. – 334 с.
9. Филипова Л.С. Имена прилагательные с суффиксом **-лив-** в русских говорах Нижнетавдинского района Тюменской области / Л. С. Филипова, М. А. Романова // Вопросы словообразования в индоевропейских языках / отв. ред. Шатров Г. М. – Томск : Томский государственный университет, 1985. – С. 177–185.
10. Шевчук О.С. Словотвір прикметників в українській мові з суфіксом групи **-в-** / О. С. Шевчук // Проблемы словообразования русского и украинского языков : [сб. статей]. – К. ; Донецк : Изд-во Донецк. ун-та, 1976. – С. 133–144.
11. Vondrak W. Vergleichende slavische Grammatik. I / W.Vondrak. – Göttingen, 1924. – 286 s.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

Карпенко Гір – Карпенко Ю.О. Топоніміка гірських районів Чернівецької області / Ю.О. Карпенко ; ред. кол. В.І. Кузнецов, В.А. Прокопенко, І. І. Слинко. – Чернівці : Чернівецький держ. ун-т, 1964. – 80 с.

Редько – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ : у 2 т. / Ю. Редько. – Т. 1. – Л., 2007. – 720 с. ; Т. 2. – Л., 2007. – 1438 с.

СГУ – Словник гідронімів України / редкол. : А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко / укл. І.М. Железняк та ін. – К. : Наук. думка, 1979. – 782 с.

Трійняк – Трійняк І.І. Словник українських імен / І.І. Трійняк. – К. : Вид-во “Довіра”, 2005. – 509 с.

Худаш 2004 – Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів) / М.Л. Худаш. – Л. : Ін-т народознавства, 2004. – 536 с.

Чучка – Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / П. Чучка. – Л. : Світ, 2005. – 704 с.

Źdz – Źródła dziejowe. – Warszawa : Sklad glowny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1877–1894. – Т. 5–22.

Стаття надійшла до редколегії 20. 09. 2015

доопрацьована 13. 10. 2015

**TRANSONIMIZATION PROCESS CREATION OF OWN NAMES
(EXAMPLE PLACE NAMES WITH FORMANTS -ЕЦЬ, -ИЦЯ)**

Natalia Mykhajlychenko

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of Radio and Television,
Str. Generala Chuprynky, 49/310, Lviv, Ukraine,
phone.: (032) 240 30 90*

The article is devoted to the analysis of depropriar names of settlements with formants -ets' and -ytsya.

According to their structural-derivative features proper names of settlements are divided into onyms of preoykonymic level of derivation and onyms of oykonymic level of derivation. The first group includes oykonyms, structural formation of which took place till they became the names of settlements. These proper names are the result of onymization (*Близниця < близниця, Митниця < митниця, Гранниця < границя, Криниця < криниця, Дільниця < дільниця*) and transonymization (the source of creation is hydronymy: *Бистрець < river Бистрець, Іржавець < river Іржавець, Апишця < river Апишця, Баговиця < river Баговиця, Стужниця < river Стужниця*; the source of creation are the anthroponyms : *Крикливець, П'ятниця*).

Transonymization is the productive way of oykonyms with formants -ets', -ytsya creation, because these suffixes originally were typical names of rivers, streams, near which there were settlements. It was also found the names with formants -ets', -ytsya that could be created from hydronyms but the same names of rivers were recorded in the other Ukrainian territory. For this reason a double (and sometimes triple) interpretation of the origin and ways of these oykonyms creation (*Річниця, Водиця, Стариця*) is supposued.

Key words: place name, formants **-ець, -иця**, transonimisation.